

Aydın Mədətoğlu

Bizim yazar

Müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (1918-1920) yaradıcılarından biri, görkəmli ictimai-siyasi və dövlət xadimi, istedadlı jurnalist, publisist və alim, Azərbaycan milli azadlıq hərəkatının ideoloqu və lideri Məmməd Əmin Hacı Ələkbər oğlu Rəsulzadə (1884-1955) Bakıda neşr olunan Türkcə gündəlik, həftəlik və aylıq qəzet və jurnallarda siyasi məqalələrlə çıxış etmiş, 1906-1907-ci illərdə neşr olunan "Təkamül" qəzetinin redaktoru olmuşdur. 1908-ci ildən 1911-ci ilə qədər Tehranda olan Rəsulzadə İranda Meşrutenin elanından sonra Tehranda neşr olunan Avropa üsullu ilk gündəlik qəzet olan "İrani növ" ("Yeni İran") qəzetinin baş redaktoru və Seyid Həsən Tağızadənin lideri olduğu İran Demokrat Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin üzvü olmuşdur. Çar Rusyası İranda irtica və istibdadı himayesi altına alaraq Məclisi Milli bombardman etdikdən sonra İranda qala bilməyən Rəsulzadə Seyid Həsən Tağızadə ilə bərabər 1911-ci ildə Türkiyəyə gəlmişdi.

Rusiyada irtica və terrorun şiddətləndiyi bir dövrdə vətənlərini tərk edərək İstanbula gəlmiş Əlibəy Hüseynzadə və Əhməd Ağaoğlu ilə bərabər 1913-cü ilə qədər İstanbulda çalışan Rəsulzadə yeni qurulan "Türk ocağı"na daxil olmuş və yeni nəşrə başlayan "Türk yurdu" jurnalında "İran Türkləri" başlığı ilə silsilə məqalələr yazıb dərc etdirmişdi. İrandakı Azərbaycan Türklüyünü ümumtürk dünyasında tanıdan Rəsulzadə "ümmət" dövrünü yaşayan müsəlman Şərqi "milliyət" şüurunun oyanmasında böyük xidmətləri olmuş məşhur İslam müfəkkiri "Milliyət xaricində səadət yoxdur" deyən Şeyx Cəmaləddin Əfğaninin "Vəhdət - cinsiyyət fəlsəfəsi" (Milli birlik fəlsəfəsi) ni farscadan Türkcəyə tərcümə edərək "Türk yurdu" jurnalında çap etdirmiş, sonraları Bakıda milliyət məsələsi ilə bağlı yazıb çap etdirdiyi yazılarında Şeyx Cəmaləddin Əfğanidən xeyli faydalanmışdır.

1913-cü ildə Romanovlar sülaləsinin 300 illik yubileyi münasibətilə ümumi əfv elan olunmuş və bir çox mühacirlər kimi Rəsulzadə də İstanbuldan Bakıya dönmüşdü. İstanbul mühiti Rəsulzadənin ümumi dünyagörüşünə qüvvətli təsir göstərmiş, Bakıya döndükdən sonra Ziya Göyaltın "Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək" ideologiyasını

müdafiə edərək Azərbaycan Türk toplumuna yeni-yeni istiqamətlər vermişdir. Rəsulzadə "Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək" ideoloji sistemini qəbul və təbliğ etmiş, sonradan onu dövlət ideologiyası səviyyəsinə

təqil bir milli varlıq olduqlarını önə sürmüş, onların qurtuluş davasını toplu halda ələ almış, daha sonra "Müsavat" partiyası və bu partiyanın orqanı olan "Açıq söz" qəzeti ilə bu hərəkatın bayraqdarı olmuşdur.

Azərbaycan milli qurtuluş hərəkatının ideoloqu, Azərbaycan siyasi Türkcülüyünü əməldə həyata keçirən ən bö-

də "dil" demək, "millət" demək idi.

Rəsulzadə İster Bakıda olarkən "Kaspi", "Şərqi-rus", "Heyat", "Füyuzat", "İrşad", "Tərəqqi", "Hümmət", "Yoldaş" kimi qəzet və jurnallarda çap etdirdiyi yazıları, İster İranda Meşrutə İnqilabında İştirak edərək fars dilində buraxdığı "İrani-nov" qəzetindəki siyasi, ictimai, əxlaqi və ədəbi yazı-

etmişdi.

Rəsulzadə 1917-ci ilin aprel ayında Bakıda toplanan "Qafqaz İslam Qurultayı" və həmin ilin may ayında Moskvada toplanan "Rusiya Müsəlmanları Konqresi"ndə rus əsiri müsəlmanlar üçün ərazi muxtariyyəti və "Milli dövlət" tezisini israrla müdafiə etmiş və bu müvəffəqiyyət onun şöhrətini bütün Türklər arasın-

Azərbaycan milli azadlıq hərəkatının ideoloqu və lideri

qaldırmışdır.

"Türk yurdu" cəmiyyətinə daxil olan, Şeyx Cəmaləddin Əfğaninin "Vəhdət-i cinsiyyət" fəlsəfi traktatını Türkcəyə tərcümə edərək "Türk yurdu" dergisində çap etdirən Rəsulzadə Türk milliyətçilərindən "Türkcülüyü" əz edərək redaktoru olduğu Müsavat Partiyasının orqanı olan "Açıq söz" qəzetində ilk dəfə olaraq "müsəlman" və "tatar" sözlərini "Türk" sözü ilə əvəz etmiş, millətə: Sən Türksən!, rus hökumətinə isə: Biz Türkülük! - deyərək xitab etmiş, bununla da "ümmət" və "ümmətçilik" dövrünün rəsmən qapadığını, "Millət" və "Türk millətçiliyi" dövrünün başladığını elan etmişdi.

Bakıda ruhani aləmində anadan olan, Şərqi İslam Fəlsəfəsinə dərin bələd olan, ilk əvvəllər ideoloji baxımdan sosial - demokrat olan Məmməd Əmin Rəsulzadənin dil, din və millət haqqındakı fikir və mülahizələrini digər Türk milliyətçiləri ilə eyniyyət təşkil etdiyindən onu "Milliyətçi demokrat" adlandırmaq gerekir. Azərbaycan ictimai - fəlsəfi fikir tarixində millət, dil, din, əxlaq və mənəviyyat kimi milli ideologiyaların əsasını təşkil edən amilləri heç kim Rəsulzadə kimi sistemli şəkildə işləyib hazırlamamışdır. Onun 1914-cü ildə "Dirillik" jurnalında çap etdirdiyi "Dirillik nədir?", "Milli dirillik", "Millətin bir rüknü də dindir" adlı silsilə yazıları bütünlüklə bu mövzulara həsr edilmiş, daha sonra 1915-ci ilin oktyabrından neşr etdirməyə başladığı "Açıq söz" qəzetindəki əksər yazıları "Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək" məqalələrinin mahiyyətini açıqlamağa yönəlmişdir.

İslam dinində islahat tərəfdarı olan Rəsulzadə milli birlik üçün dinin rolunu yüksək qiymətləndirmiş və göstərmişdi ki: "Millətin bir dövrü vardır ki, o zaman hər şeyə ancaq dini bir qüdsiyyət nöqtəyindən nəzərdən əhəmiyyət verir. Bu qüdsiyyəti - diniyyət etiqağı milləti bir çox bəlalardan mühafizə etmək xüsusiyyətinə malikdir".

Rəsulzadə ilk öncə "Dirillik" jurnalında (1914-1916) ilk dəfə olaraq millətin elmi tərifini verərək "Milli dirillik" başlıqlı silsilə məqalələri ilə Rusiya imperatorluğu daxilindəki Türklərin, o cümlədən də Azərbaycan Türklərinin müs-

yük nümayəndəsi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin banisi Məmməd Əmin Rəsulzadə İstanbuldan Bakıya qayıtdıqdan sonra "Müsavat" partiyasının ideologiyasında çox mühüm və əsaslı dəyişikliklər yaratmış, onun "ümmətçilik" -dən "milliyətçiliyə", "islamçılıqdan" "türkcülüyə" keçməsinə qərarlaşdırmış, silsilə yazıları ilə partiyanın türkcü və istiqlalçı ideologiyasını və inqilabçı taktikasını qəti şəkildə təsbit etmiş, bu ideologiyanı

İster İstanbulda olduğu dövrlərdə "Türk yurdu" jurnalında İranda Türkləri və İranda mücahidləri haqqında elmi-siyasi məqalələri və İstərse də uzun süren mühacirətdən sonra Bakıya dönərək "İqbal", "Şəlalə", "Bəsirət", "Dirillik" və özünün redaktoru olduğu "Açıq söz" və başqa mətbuat orqanlarındakı milli dilə, milli dirilliyə, Türkcülüyə, Türk dilinin məktəblərdə tədrisi məsələlərinə, qadın azadlığı məsələsinə, bir sözlə, Azərbayca-

rəhbərlik etdiyi "Açıq söz" qəzeti vasitəsilə yaymış, ictimai fikri bu yolla formalaşdırmağa nail olmuşdu.

Rəsulzadə maarifçi milliyətçiliklə siyasi - ideoloji milliyətçiliyi çuğlaşdıraraq belə bir fəlsəfi fikri əsaslandırmışdı ki, siyasi və milli dövlətə, milli hürriyyət və milli istiqlal malik olmayan millətlərin milli varlıq və milli mədəniyyətlərini qoruyub inkişaf etdirmələri imkan xaricindədir.

Rəsulzadə millətin formalaşmasında və bütünləşməsində dilə mühüm əhəmiyyət vermiş, bu məsələ ilə əlaqədar olaraq silsilə yazılar dərc etdirmişdir. Bu yazılarında Rəsulzadə dili mühüm bir ictimai amil hesab etmiş, dil birliyinin təsirini din birliyindən daha güclü hesab etmiş və göstərmişdi ki, dil millət həyatının ən mükəmməl bir şəklidir. Dil bir millətin ən qiymətli sərvətinin, həyatının ən ali mənbəyini təşkil edir. Qədim-

nın, bütün Türk dünyasının, Şərqi və Qərbi İctimai - siyasi, fəlsəfi - ideoloji, ədəbi - mədəni həyatında baş verən hadisələrə həsr etdiyi dərin məzmunlu məqalələri ilə gələcək müstəqil, demokratik, milli dövlətin fəlsəfi-ideoloji, siyasi-iqtisadi əsaslarını yaratmışdı. Bütün bunlara görə çar hökuməti tərəfindən Rəsulzadə təqiblərə məruz qalmış, hərbi məhkəməyə verilmiş, lakin 1917-ci ilin fevral ayında baş verən inqilab nəticəsində həyatını qurtarmağa müvəffəq olmuşdu.

Bütün bu elmi, fəlsəfi, siyasi-ideoloji yazıları ilə kifayətlənməyən Rəsulzadə Bakıya qayıtdıqdan sonra fəal siyasi fəaliyyətə başlayaraq "İnsanlara hürriyyət, millətlərə istiqlal" şüarı ilə meydana atılmış, 1917-ci il fevral-burjua inqilabından sonra rəhbərlik etdiyi "Müsavat" partiyasının proqramına Azərbaycanın muxtariyyəti məsələsinə daxil

da artırmış, onu Rusiya Türklərinin liderinə çevirmiş, Rusiyanın gələcək idarə şəklini təyin edəcək Qurucular Məclisinə Rəsulzadə həm Azərbaycandan, həm də Türküstandan xalq vəkili seçilmişdi.

Peterburq və Moskvada bolşeviklər hakimiyyəti ələ aldıqdan sonra Rusiyadan ayrılan Cənubi Qafqaz millətləri hökumətinin Seym məclisində müsəlman fraksiyasının rəhbəri kimi Rəsulzadə Zaqafqaziyanın müstəqilliyi tərəfdarı olmuş, Birləşmiş Zaqafqaziya Cümhuriyyəti gürcülərin özlərini müstəqil elan etdikdən sonra Quzey Azərbaycanın müstəqilliyini elan edən Azərbaycan Milli Şurasının Rəyasət Heyətinin sədri seçilmişdir.

Mövcud siyasi vəziyyəti nəzərə alaraq ilk əvvəllər federasiya tərəfdarı kimi çıxış edən Rəsulzadə sonralar tam müstəqillik mövqeyindən çıxış etmiş, öz məqalə və çıxışlarında "Milli istiqlal" şüarını irəli sürmüş və rəhbərlik etdiyi "Müsavat" Partiyasının sonrakı proqramına "Milli istiqlal malik olmayan bir millət hürriyyət və harsını (Milli mədəniyyətini - A.M.) hiç edə bilməz", "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti şəklində idarə olunmalıdır" və s. bu kimi müddəaları daxil etmişdi.

Rəsulzadə 1918-ci ilin fevral ayında açılan Zaqafqaziya Seyminin Qafqazın Rusiyadan ayrılmasını, müstəqil və konfederativ bir dövlət olaraq elan edilməsini və Müstəqil Qafqaz dövlətinin Türkiyə ilə müzakirələrə başlayaraq, Rusiyadan ayrı sülh aktı imzalamasını müdafiə etmiş və bu müdafiə mart ayı ərzində müsbət nəticə verməyə başlamışdı. Lakin Zaqafqaziya Seymi 26 may 1918-ci ildə Gürcüstanın özünü müstəqil elan etməsi ilə parçalanmış, Seymin Müsəlman Şurası da özünü Azərbaycan Milli Şurası, daha doğrusu, Azərbaycan Parlamenti elan etmiş, bununla da əslində Azərbaycanın ilk Parlamenti yaranmış və Azərbaycanda ilk Parlamentli Respublikanın əsası qoyulmuşdu. Azərbaycan Milli Şurası 28 mayda Tiflisdə keçirilən iclasında Azərbaycanın müstəqilliyini elan etmiş, Məmməd Əmin Rəsulzadəni Milli Şuranın sədri seçmiş, 6 maddədən ibarət "İstiqlal Beyannaməsi"ni qəbul etmişdi.

(ardı gələn sayımızda)